

ТРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

година XIX књига XXIII свеска LXXIV мај 2023

74

Јавна библиотека „Данило Киш” Врбас

ТРАГ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Јавна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Мирјана Баста

Главни и одговорни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Емсура Хамзић,
Павле Орбовић, Светислав Шљукић и Драгица Ужарева

Досадашњи уредници

Ђорђо Сладоје (2005-2009), Небојша Деветак (2010-2017)

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас
21460 Врбас, Маршала Тита 87
Тел/факс +381 (21) 707-566
e-mail: tragvrbas@gmail.com, casopistrag@sbb.rs
www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Илустрације

Учесници 49. Палете младих
Корица: Теодора Ракицић

*Часопис се финансира из буџета општине Врбас, Секретаријата за
културу АП Војводине и Министарства културе РС*

САДРЖАЈ

пѐраї пѐезије - 55. Фестивал пѐезије младих

Јана АНДРИЋ.....	5
Лазар БУКУМИРОВИЋ.....	8
Дуња ВУЛИЋ.....	11
Амар ЛИЧИНА.....	14
Тања МАЛЕТИЋ.....	16
Кристина МРКИЋ.....	19
Тамара ПАНТОВИЋ.....	22
Ема ЧОРБАЏИЋ.....	25
Јелена ШАРКОВИЋ.....	28
Фарук ШАХАТ.....	30
Раде ШУПИЋ.....	33

пѐраї пѐрозе

Милица Јефтимијевић ЛИЛИЋ.....	36
Јовица ЂУРЂИЋ.....	40
Горан ДОБРИЈЕВИЋ.....	45
Тања МИЛУТИНОВИЋ.....	52
Љиљана ФИЈАТ.....	60

пѐраї на пѐраїу

Драгиња РАМАДАНСКИ.....	64
Душан МИЛИЈИЋ.....	82
Марија С. ЦВЕТИЋАНИН.....	90

пѐраї црцијех

Наталиа НЕДЈАЛКОВА.....	103
Лексикон МАЈСТОРА И МАРГАРИТЕ.....	108

пїраї дїоїе

Милијана РАДОВАНОВИЋ.....125

пїраї ищчїїавања

Давид КЕЦМАН Дако.....129

Бранко РИСТИЋ.....135

Јела Марићевић БАЛАЋ.....140

Милош МИХАИЛОВИЋ.....144

Светлана ГРАДИНАЦ.....147

Слађана МИЛЕНКОВИЋ.....150

пїраї наслеђа

Владимир УВАЛИН.....155

Марија С. ЦВЕТИЋАНИН

*ПУТОВАЊЕ КАО ЧИН КУЛТУРЕ
ПУТОПИСНА ПРОЗА ЉУБОМИРА П. НЕНАДОВИЋА*

Кроз рад ће се тематизовати различити аспекти путописа „Писма из Италије“, при чему је на самом почетку важно истаћи да се Љубомир Ненадовић, као значајан путописац, огледао и у „Писмима из Немачке“, „Писмима из Швајцарске“, као и у спису „О Црногорцима“. Када говоримо о жанру путописа најпре је неопходно да напоменемо да су путовања у многе мењала свој изглед и сврху, па самим тим су и дела која говоре о њима исто то чинила. Путовати у средњем веку било је пре мучно него што је пружало задовољство, због многобројних животних опасности које су се очекивале. Средњовековни проскинитариони, који се могу перципирати као претече путописа, функционисали су као средство олакшице да пут протекне што сигурније и брже, за оне који се отисну на њега, а темељили су се углавном на таксативним подацима практичне природе. Фокус њиховог интересовања није био на путовању до жељеног места, већ што вернији опис дестинације која је циљ. Информације које су се могле пронаћи, а да се тичу времена проведеног у путу, биле су оријентсане на тогде је безбедно зауставити се и преспавати, где снабдети пијаћом водом и пристојном храном, као и када успут застати и шта видети. Такви подаци прикупљани су по правилу непосредним искуством оних који су се успешно вратили са одређеног пута. У време када настају „Писма из Италије“ њихов аутор спада у једну од првих генерација интелектуалаца који почињу да путују управо путовања ради, док је до тада одлазак изван оквира своје ближе околине био резервисан већином за неку од преких потреба тадашњег човека- трговину, ходочашће у свету земљу, или послове уско свезане са дипломатијом. Топос путовања у свом развојном луку, од средњег века, када се конституише, до периода 19. века и „Писма из Италије“, достиже то да путовање више не представља обавезу, нужност или стах, већ се подузима из задовољства које пружа путнику. Љубомир Ненадовић, имао је прилике да путује првенствено у потрази за образовањем, а у Италију стиже захваљујући неразјашњеним пословним и финансијским

проблемима кнеза Милоша, које је он покушао да изглади.

Осим путовања, као окоснице фабуле, оно што додатно спаја овај путопис са епохом средњег века, јесте начин представљања његове централне личности- црногорског владике Његоша. Ненадовић га књижевно портретише као херојску индивидуу, генијалног писца и песника. Изгледа нам као да се аутор готово потпуно придржава топоса безгрешности (владара) с којим блиско корелира и топос идеалног владара (предводника народа), који су неизоставни и у средњовековној житијној књижевности. „Писма из Италије“ се могу посматрати као својеврсна биографија, али истоганог биографског типа каквог су била и житија неколико векова раније. Дакле, романизирана и дорађена, тако да све негативне стране личности онога о коме се пише буду скрајнуте, или још пожељније, ни не споменуте, док су оне позитивне, постојеће и изналажене па приписане, стављене у први план. Тврдња: „Таква владара нити је кад било нити ће га кад бити“, истиче начин на који Ненадовић, у свом спису, доследно представља Његоша (Недић, 1969: 189). Запажамо да би овај цитат могао одговарати и поменутој представи владара у житијима онолико колико одговара и „Писмима из Италије“.

Првобитни наслов путописа – „Владика црногорски у Италији“, сугерише главну преокупацију аутора, а то је, пре свега, Петар II Петровић Његош, а тек након њега исамо путовање и стварање писаног сведочанства о лепотама Италије. Једина просуђивања и закључци који су кроз цело дело искључиво позитивне природе јесу они о црногорском владици. Чак и земља о којој се пише, нестварно богата природним лепотама, има своје недостатке, али вођа нашег народа их, бар у овом делу, нема. Ненадовић кроз свој спис настоји да прикаже Његоша у својству државника светских размера, коме се диве сви, од обичних грађана до управитеља држава које су много веће силе, како војне тако и економске, од оне на чијем је он челу. Притом, изгледа као да владика није, и не треба, да учини ништа велико да би ту пажњу и поштовање завредио, сем да им прича о својој трагичној и страдалној Црној Гори. Не можемо да кажемо да је Ненадовић подредио своје дело идеализацији политичке личности, јер је далеко од тога да је Његош био само политичка фигура, али одређени изванкњижевни утицаји на писани корпус, посебно жанру путописа, нису били нимало ретки. О томе пише Слободанка Пековић: „У нашим условима спољни (историјски, политички, економски и други) догађаји често су имали пресудан значај за интересовање путописаца и судбина појединаца, па и народа, добијала је своје значење у политичким терминима“ (2001: 11). У томе што, чим се сусрео са сувереним Црне Горе, скреће главнину фабулативног тока са описа Италије на осликавање Његоше величности и његовог путовања, видимо да је Љубомир Ненадовић жанр биографије ставио испред путописног, односно свог јунака (који је истовремено личност од националне и историјске важности) испред себе као аутора. Дакле, он свакако јесте родољуб, и увиђа да ће његово дело имати много већи значај за народ коме припада ако за свој предмет узме део (посебно последњи) живота тако значајне личности каква је Петар Петровић

Његош. Спрам тога било би просто описивање италијанских предела, који несумњиво завређују пажњу, али су исто тако обичном човеку тог доба углавном недостижни. Ипак не можемо занемарити вероватност да је Ненадовић знао да ће и његово име бити дуже запамћено у историји наше књижевности ако га својим делом трајно свеже узтако значајно име какво је црногорског поглавара.

Читаоцима јесте интересантно да виде идеализоване представе владике, али потребно је да имају свест о томе да су ти описи управо такви-идеализовани. Идеализација као поступак карактерисања, не само личности, већ и предела, реферише на друге романтичарске ауторе и на оне из ранијих епоха, као што су Милован Видаковић и Богобој Атанацковић. На појединим местима путописа, читалац може приметити да се Ненадовић, макар и делимично, наслања на ту традицију коју сукроз своје романе неговала и њих двојица. У питању је писање по укусу читаоца, тако да аутор унапред зна да ће он и његово дело бити вољени. Уколико бисмо претпоставили како би овај путопис изгледало да Ненадовић у Италији није сусрео баш црногорског владика, приближили бисмо се делима каква су била управо она Атанацковића и Видаковића. Наиме, њихово стваралаштво је, такође, садржало описе, често изузетно далеких култура и цивилизација од овдашње, писане претежно за српске читатељке, којих је у то доба било све више. Међутим, узрок популарности и уживања у делима ова два аутора јесте заправо јунак који је одлазио у те пределе, као и начин на који је приповедао о њима, више него призори сами. Исто тако, „Писма из Италије“ умногоме своју пријемчивост дугују Његошевом лику у њима.

Ненадовићев путопис предочава просторе различитих делова једне државе, али претежно кроз перцепцију писца. У одређеној мери, јесте присутна ауторска свест о томе да је лична визија, која не улази у званичне историјске изворе о неком граду или регији, подједнако важна. Све то како би се стекао комплетнији утисак о духу времена о коме се сведочило. На том плану може се развити дидактичка компонента путописа. Разлог за то налази се у њиховом потенцијалу да буду од значаја за опште добро, што секао идеја замеће још у просветитељству. Већ Доситеј је дошао до закључка да би његова искуства са многобројних места која је посетио могла деловати поучно на читаоце, стога их је објавио у оквиру своје аутобиографије. Исто то прожима се кроз књижевност 19. века у делу Љубомира Ненадовића. Његов путопис садржи бројне жанровске кулминације и хибридне елементе, при чему су превасходно у питању епистоларни и неформални аутобиографски сегменти. Оно зашто је овај путопис такође значајан јесте то што пружа увид у једно поимање путовања које се разликује, не само од дотадашњег, него и од будућег схватања тог чина. Наиме, читалац јасно препознаје да се путовање одваја од значења обавезе или потребе, али исто тако не прелази одмах у уживање, већ се у 19. веку задржавана поменутој дидактичкој перцепцији. Највећи део путописа заузимају историјски и културни локалитети које аутор настоји да посети, и због којих се, већином, и отиснуо на пут. Дакле, путовање је у време у коме пише

Љубомир Ненадовић много више додатна активност него што је одмор од других животних активности.

Поред везе са средњовековљем и просветитељством у „Писмима из Италије“ проналазимо још једну интересантну појаву, присутну и у неким делима барокне епохе. То је дивљење цитрусима и другим егзотичним плодовима и биљкама које аутор није имао прилике да види у својој домовини, или чак ни да чује дапостоје. Код Ненадовића је то његова фасцинација наранџама, којима Италија обилује, стога их туристи могу наћи по врло повољним ценама. Тај моменат у путопису је додатно занимљив и због тога што је Његош, видевши какав утисак оне остављају на његовог „секретара“, искористио наранџе како би осигурао да Ненадовић свакодневно долази код њега и прави му друштво током пута. Како каже сам аутор: „Он налази неку забаву у томе кад гледа како ја једну по једну поморанџу љуштим“ (1971: 71). У барокној књижевности делу Јеротеја Рачанина „Путешествије к граду Јерусалиму“, које јетаккоје путописног карактера, аутор истиче културолошки шок који су његови актери доживели када су се нашли у Египту, па су једну смокву, не знајући како се она заиста једе, изделили на њих седморо. Оба ова догађаја садрже хуморни потенцијал, али треба имати у виду да се он остварује првенствено у рецепцији читалаца каснијих епоха, када су те врсте воћа присутније и доступније и ван оквира обаласти из којих су потекле. Управо овај однос „својој напредности“ и искреност аутора, јесу важан део веродостојности путописа, и разлог зашто потоњи читаоци у њему налазе хумористичност. Љубомир Ненадовић се није представио као свезнајућа личност, коју ништа не може да изненади или зачуди, већ је саобразио представу о себи са оним какви су били просечни људи његовог времена.

На плану сижеа „Писама из Италије“ ниже се немали број контрастних ситуација, које додатно расветљавају лик владике. Његош је често критиковао Ненадовића што има потребу да прави забелешке о госто свему што види, јер тако троши и скраћује време за обилазак других локација. Истовремено он сам је неретко знао дуго да седи замишљен пред неком сликом или скулптуром, док остали обиђу све друге знаменитости које су намеравали, а да напослетку он не види ништа друго. С једне стране, владика не може да поднесе да гледа у скулптуре које оживљавају тужне, страшне или потресне митолошке представе, као што је она, „Лаокона и његових синова“, а с друге, посматра и пише о, потенцијално још трагичнијим, сценама у својој домовини. Духовитом опаском владика налази везу између римске прошлости, исклесане у овој каменој скулптури, и својих актуелних и живих мука, везаних за судбину народа: „То би-рече-Омер-паша, или који од турских султана, наместио у својој трпезарији да слађе руча“ (Ненадовић, 1971: 137). Знајући да је Његош био неко ко се безмало свакодневно суочавао са сликама крви и смрти, и ко засигурно има своје валјане разлоге за срцбу, не чуди да он у Италији жели да се окружи само оним што је супротно призорима у његовој „кршевитој Црној Гори“. Радослав Ераковић у свом раду „Апенинска искушења балканског Прометеја“ Његоша назива „балканским Прометејем“, и

таква успоредба функционише превасходно на метафоричком плану фавуле, пружајући још једну нову перспективу посматрању лика владике. Као што је Прометеј заробљен на стени док га орао кљуца, тако је и Његош „заробљен“ тј. свезаних руку на престолу Црне Горе док јој прети опасност, или је већ, са свих страна, угрожавају непријатељи. (Ераковић, 2019: 161). Упркос помало тмурној личности главног јунака, ипак у „Писмима из Италије“ преовладава ведрина и пријатна осећања мира и спокоја, док су „Писма из Немачке“ та која у себи носе иронију и тмину, налик на Његошеву, услед надолазећег рата у Европи.

Оно што у овом путопису, такође, стоји једно спрам другог, јесу предели и људи. Црна Гора, Србија и уопште простори словенских земаља, представљени су као места страдања и несреће. Његошева Црна Гора, сва у камену, обилује тескобом, док су слике Италије сасвим различите од тога. Од Напуља преко Рима до Фиренце, нижу се идиличне, готово рајске лепоте, без неких већих мана и несавршености. Када говоримо о профилу наших људи, он је јуначки, они јесу подјармљени, али у том тешком положају остају највиших моралних квалитета. У описима Италијана, Ненадовић првенствено сагледава њихове не тако похвалне карактерне особине и одлике менталитета. Из свега овога, изводи се закључак да су у најтежим историјским околностима Словени људи од врлине, што јесте прилично типизирано, како кроз историју тако и у књижевности, док су Италијани, и поред мирнодобских услова живота и окружења испуњеног многобројним природним благодетима, ипак у заостатку по питању позитивних црта личности. Као и раније, запажамо за литературу типичан однос између домаћег, познатог простора и људи, и далеког, страног амбијента, који је неретко потенцијално опасан и угрожавајући. Та антиномија је константа у нашој, како усменој тако и писаној култури, која се преноси још од народне и средњовековне традиције. Љубомир Ненадовић, који тематизује везе између њих, налази се у својеврсном лиминалном положају граничника, познатом из претходно поменуте народне књижевности, који треба да пронађе меру у свом деловању. Мора се признати да аутор ипак није могао сасвим објективно одредити суштину менталитета становника различитих италијанских градова¹, будући да је у Италији провео свега три месеца, што је недовољно за закључке које, врло сигурно, износи као готово неупитне чињенице или коначан факт о једном народу. Поред Италијана, најспецифичнији и најефектнији описи у „Писмима из Италије“ јесу они где су портретисани Енглези, из разлога што су представљени стереотипно негативно, кроз примере понашања оних који су током пута били у најближем ауторовом окружењу. Спрам њих су поново Црногорци, оличени у онима који прате владикау на путовању, такође стереотипно предочени, само са супротном, позитивном конотацијом.

¹Намеће се питање да ли менталитет може да се сагледа као субјективна категорија, а да се не склизне на поље стереотипичног, али овом приликом то излази из домена предмета рада.

Важно је рећи нешто и о ауторовом стилском изразу, који јесте сасвим разумљив и пријемчив за читаоце. О томе је писао Драгиша Живковић рекавши да је Ненадовић: „један од утемељивача српског књижевног стила у XIX веку, тзв. београдског стила“ (1994: 268). Догоди се да мислимо да неко писмоскоро до краја садржи „само“ описе природних локалитета, људи или грађевина, јер нема назнака да ће се другачије и завршити, саодносно том свом почетку². Међутим, аутор ни тад не изоставља да спомене, макар и узгредно, суверена Црне Горе и поглед који је он имао на иста та места, када их је раније посеђивао. Смењују се делови писама у којима Љубомир Ненадовић пише с јасном намером да подучи читаоца, баш као што је и Доситеј чинио, о чему је већ било речи раније у раду. Тада говори о историјским околностима које су задесиле неко подручје, о људима који ту живе или о другим информацијама које би могле бити потребне читаоцу. Исто тако постоје и они сегменти који су ту ларпурлартистички, без интенције да буду ишта друго до пријатности при читању, као што су описи излазака и залазака сунца, поглед из гротла Везува на пејзаж, или сведочанство о повољним временским приликама.

Чини се да је Његош имао право када је говорио Ненадовићу: „Јами то, чоче! То је хиљаду пута описано“ (Ненадовић, 1971: 133). При томе мислећи на Колосеум и остатаке античких градова, као што је бележено пре њега биће несумњиво и после, стога његов допринос историји таквих локалитета мора бити незнатан, а погледна њих не тако нов, самим тим за владику и недовољно вредан труда. Његош, свестан свог ослабљеног тела поодавно већ измученог туберкулозом, за коју тада није било лека па је односила толике људске животе, има потребу да своје путовање не задржава ако то није неопходно, будући да је већ довољно пута паузирано, услед погоршања његовог здравственог стања. Ипак, као да се аутор управо у дескрипцији таквих дрвених остатака највише задржавао у свом спису, док нам изглед који те рушевине сада имају, и који рецепијенти његовог дела највише и очекују, сходно природи жанра путописа, даје готово успутно, између описа величанствености коју су некада поседовале. Љубомир Недић тврди да његов имењак „нема маште да да живота ономе што описује“ (Недић, 1969: 185). Овом приликом се, ипак, не можемо сасвим сложити са тим судом. Рекли бисмо да то о чему говори Недић лако може заћи на поље субјективног, то јест, да је често посредни и питање личне импресије читалаца као и потребе путописног жанра. Кључна реч за делове списа у којима се Ненадовић бави пејзажом јесте-рефлексија, будући да најчешће то нису само дескрипције виђеног, већ пројекције његових осећања која му је изазвао посматрани приказ. Када се Иво Андрић обрео у Италији није могао да се не сети управо Његоша и његовог боравка тамо, стога пише какав је утисак путопис оставио на њега: „Кроз доброћудну, помало наивну и суву, али поштену и топлу прозу Ненадовићевих *Писама из*

²Путопис је конструисан из низа писама, која нису упућена неком конкретном адресату.

Италије указивао ми се болестан песник и суморан владалац, онакав какав је морао ту живети пре седамдесет година“ (1981 :34). Овом приликом склонили смо да се приклонимо оваквојсублимацијисаме суштине дела, него суду Љубомира Недића.

Није на одмет запазити и повезаност између тога кад представник који потиче из домаће културе пише о удаљеним топонимима, и када странац сведочи о томе шта је видео и спознао у нашим крајевима. Наши аутори који се баве далеким локалитетима, попут Љубомира Ненадовића, њих саображавају према својој домовини, тако што налазе оно што је боље, или пак горе него у њој. Отуда у „Писмима из Италије“ толико критика на рачун становника, а толико похвала на рачун природе: „Италија ми се свиди, али Талијани не“ (Ненадовић, 1971: 170). Сведочанства о нашој држави писана руком туђинца често садрже, исто тако, оно што је највредније у нашој култури, а што ми сами не видимо или заборављамо, и мане које поседујемо, а нисмо их освестили или се позабавили њима. Све наведено јесте умногоме и очекивано будући да је исто приметно како у ранијим тако и у каснијим делима књижевне традиције. О овоме, и сличним питањима огледања једне нације у књижевности друге, биће подробније речи у наставку рада када буде речи о имагологији, као значајној дисциплини за тумачење „Писама из Италије“.

Врло често као реакцију на слику пред собом аутор у мисли призива сличне представе са других својих путовања по Немачкој или Швајцарској, а затим их упоређује. Некада ту упоређење користи како би додатно нагласио предности у лепоти италијанских предела, спрам свих осталих које је имао прилике да види, али неретко и мане Италије и њених становника искаже истим поступком контрастирања. Такође, запажа се да када говори о славној прошлости Римског царства углавном износи идеализовану слику локалитета, да би је ондараспршио антитезом према истим тим местима у садашњости. Таквом читалачком доживљају доприсносе и сучељене конструкције пасуса и реченица у којима се бави минулим временима и оних у којима сведочи о тренутном стању у Италији. Када се осврће на историју пише хронолошки, износећи најупечатљивије догађаје, увек наглашавајући да је тако само зато што није прилика и нема простора да се детаљније посвети томе. Говорећи шта тренутно види и доживљава на свом путу нарација постајенешто темељнија. При томе, понекад се може учинити као да нема критичке свести шта је уметнички вредно описивања, колико је заиста неопходно задржати се на неком месту у спису, а шта оставити читаоцима да сами домисле или претпоставе. Узроци оваквог израза налазе се у томе што је његово дело, као и сам жанр путописа, ипак најпре нефикционалног карактера, упркос томе што је евидентно преосмислио и дописао незанемарљив део личности главног јунака. Недићев суд да „о чисто описној страни у путописима његовим мислимо, она је, код све хвале његове као путописца, слаба. (...) само даје сухе податке каквих налазимо и у ручним књигама за путнике“, можемо посматрати из угла путописа који су постојали у нашој књижевности пре „Писама из Италије“ (1969: 186). Наиме, јасно је да је веза Ненадовићевог дела

са негдашњим проскинитарационима очигледна, али овде ипак не бисмо рекли да је он, трудећи се да што боље представи лик владара, у тој мери занемарио опис као суштину путописног жанра и да се превише приближио својеврсним приручницима за путовања, колико тврди Недић. Сматрамо да упркос могућим недостацима које Недић наводи, дело, с обзиром на своју културно-историјску позадину и значај, има високу уметничку вредност.

Хумор у путопису, који је међу најважнијим његовим саставним елементима и „представља једно од доминантних обележја стваралачког поступка Љубе Ненадовића“, углавном је везан за Владуку Његоша и његове разговоре, како са страним званичницима, тако и са својом црногорском пратњом (Ераковић, 2019: 162). Потенцијал уметничког и стилског израза, поред осталог, Ненадовић је изградио и путем владичиних одговора, мисли и ставова, које он изражава кроз досетке и каламбуре, било комичне или дидактичне. Оно што се може приписати својеврсној мањкавости у приповедању Љубомира Ненадовића јесте то да је, изградивши тако идеалан лик владарца, постигао да читаоци његовог путописа донекле и подражавају да Његошеви одговори буду мудрији од постављеног му питања, и да се покаже као сабеседник највиших животних искустава и знања. Хумор који бива на неки начин очекиван, губи на једном делу своје вредности, па тако, чак и оне реплике које су одиста фразеолошки врло успеле, код читаоца могу произвести умањен крајњи утисак, у односу на потенцијал који имају.

Након предмета тематизованог кроз рад потребно је говорити и о једној од грана науке о књижевности из чије перспективе је могуће сагледати овај путопис. У питању је имагологија, која за предмет проучавања има слику једне нације у књижевности друге, а на општијем плану посредују представе о страним просторима, народима и културама у литератури уопште. Важно је истаћи да се она конституисала и развијала у другој половини двадесетог века, а њена ретроактивна примена на књижевност ранијих епоха овом приликом се користи пре свега у сврху давања додатне визуелне посматрању дела Љубомира Ненадовића. Најистакнутији критичар имагологије јесте Рене Велек, који је међу првима изнео мишљење да је она знатно ближе психологији и социологији него што је књижевности. Каснији проучаваоци су покушали да ублаже негативан утицај тог суда на опште поимање ове дисциплине. У нашој књижевности такође постоје истраживачи који су се у својим радовима бавили имагологијом, а неки од њих су Зоран Константиновић, Павле Секеруш и Владимир Гвозден . „Зоран Константиновић међу првима у српској науци пише да осветљавање представе о неком народу у књижевности другог народа дотиче сферу обликовања „јавне свести“, ширећи своје поље деловања ван књижевности саме“ (Софинкић, 2021: 21). Дакле, бављење имагологијом не само да може бити, него често и јесте од националног значаја за културно (пре)обликовање једног народа. У „Писмима из Италије“ могуће је пронаћи зачетке, или чак потпуно развијене мотиве и теме којима се посветила имагологија век касније. Путопис као жанр погодује имаголошким студијама будући

да по својим примарним одликама готово неизоставно подразумева бављење другим, било то блиско или удаљено од топонима с којим се упоређује. Кроз рашчлањавање значењских нијански овог путописа ималисмо прилике да увидимо да ли је та национална субјективност о којој се говори присутна, и до којих нових сазнања о сопственом народу је аутор дошао. У „Писмима из Италије“ Љубомира Ненадовића несумњиво налазимо оно што се у имагологији назива „хетерослика“. Знајући да тај терминологички слици једне нације у литератури друге, портретисање Италије и Италијана свакако може бити сматрано таквим. Не треба занемарити да је приликом настанка представе о одређеном народу увек присутан велики број срединских фактора који је „замућују“ тако да, иако не изгледа, и можда и није оптерећена стереотипима, ипак не може бити сасвим реална и потпуно објективна. Подсетимо се да је Ненадовић стварао „Писма из Италије“ у специфичним политичким и друштвеним околностима када је било нужно да се нађе што већи број предности и квалитета који карактеришу наше становништво, а бар нешто мање позитивних страна туђинаца, будући да је просечном становнику домаћих простора био потребан подстрек за ослободилачку борбу, а не описи локалитета које насељавају бољи или умешнији људи од њега и његових сународника.

На овом месту ћемо се позабавити терминолошким одређењем имагологије ради лакшег и потпунијег сагледавања њених повезаности са делом Љубомира Ненадовића. Иако неки проучаваоци имагологију повезују са наукама које могу бити у блиској вези са књижевношћу, као што су психологија и социологија, ипак оне не морају нужно остваривати довољно основане контакте, стога се она не сматра сасвим књижевном дисциплином. Ипак Јасмина Ахметагић је мишљења да „проучавање слике друге нације и стране земље не може бити априорно одбачено као изванкњижевно“ (2018: 15). Највећи фокус имаголога јесте подробна анализа самог текста дела које се проучава, без превише задржавања на ванкњижевним контекстима који би могли да имају уплива у то остварење, чиме се на изврстан начин она приближава методи каква је „close reading“.³ „Имаголози се ограђују од историјске веродостојности књижевне слике и фокусирају на њено текстуално значење и произвођење, на чему и почива иманентни карактер њиховог проучавања књижевности“ (Ахметагић, 2018: 20). Имагологија се често повезује са компаративним књижевним студијама, будући да се и једне и друге на изврстан начин баве оним што је страна и може представљати, ако не потпуно, а оно бар делимичну непознаницу за културу, језик и традицију једног народа и његове националне литературе. Поред бављења другошћу

³Представља критичку методу врло пажљивог читања и обраде књижевног дела, при чему се обраћа пажња на смисао и важност сваког, па и најситнијег, елемента посматраног текста. Заступа могућност откривања нових значења са сваким поновљеним проласком кроз познату материју. Везује се у највећој мери за покрет „Нове критике“ најприсутније у Сједињеним Америчким Државама у периоду од 30-их до 70-их година прошлог века, међутим суштина методе позната је још од античког доба.

и различитостима на које се може наићи приликом рецепције неког књижевног продукта који сведочи о страниј држави или појединцу, део имаголошких студија осврће се и на типичне стереотипе који се јављају у свести домаће нације према другој, непотпуно или недовољно познатој. „Сами теоретичари имагологије су критични према монотоним дескрипцијама, које су исход прикупљања грађе и њеног повезивања, а настајале су (и настају и данас) под именом имаголошких истраживања“ (Ахметагић, 2018: 17). Следствено томе закључујемо да пуки опис туђине никако није довољан да би упознавање са страном културом било суштинско и потпуно. Потребно је прикупљање грађе у којој се препознаје одликовање релевантношћу, бројна анализирања исте, и промишљања шта је заиста вредно уношења у текст на коме се ради, као и да ли су сви ометајући фактори искључени из дискурса. Речју, имагологија тежи репрезентацији другог а не његовој дескрипцији. У прилог томе иде и што се у самом корену њеног назива налази термин *image* који се преводи управо као „конструкт“, дакле, конструише се слика страног валидна култури која ју је произвела, али истовремено не мора бити валидна некој другој култури, једном речју, нема општеважећи карактер. Тврдња Јупа Лерсена коју износи Јасмина Ахметагић да „ослањање текста на стереотипе није инцидентално већ структурално“, могла би служити као логичан наставак претходно изреченог (2018: 18). Дакле, имагологија не просуђује предрасуде и стереотипе као потпуно непожељне како би их напослетку одбацила, већ их посматра као сасвим уобичајене и природне појаве, покушава да открије које околности су довеле до њиховог настанка у друштву, а које до, свесне или несвесне, одлуке аутора да их имплементира у своје дело, као и да ли они могу да користе у уметничке сврхе и како да се избегне њихова погрешна интерпретација од стране конзумната дела. Колико је одистински могуће направити отклон од личних ставова и типизираних јавног мишљења, како би се што објективније сагледала другост, и да ли је уопште вероватно да аутор буде потпуно неутралан, чак и када читаоци стичу такав утисак, остају питања која нуде непресушни извор за полемике. „Имагологија тврди да књижевно дело не говори ништа о стварности других нација, пре свега зато што је та стварност неухватљива, чиме се налази на истом епистемолошком таласу као и постколонијализам“ (Ахметагић, 2018: 18). Општи закључак овом приликом био би да је уплив типизираних, погрешних, искривљених, измењених или идеализованих, неретко неминован за неке аспекте фабуле, градњу ликва или други план дела, но нужно је да (едукован) читалац на прави начин и довољно критички приступи усвајању садржаја дела које је пред њим.

Начин на који је Ненадовић успоставио корелацију Италије са словенским просторима, принципом антитезе, одговара још једној појави за коју се имагологија интересује. У питању је чест случај ауторовог бављења туђином ослањајући се у великој мери на лична искуства и импресије из своје домовине, чак и када је не помиње експлицитно. Наиме, на тако нешто јемогуће посумњати у многим сегментима „Писама из Италије“, а у неким деловима путописа

инесумњиво тврдити да је тако. Имагологија је од времена настанка до наших дана свакако допринела томе да се књижевна дела чешће и подробније сагледавају интеркултурално, са одклоном од већ познатог и своје животне средине, што Јасмина Ахметагићистиче, у раду „Теоријско-методолошке претпоставке имагологије и њено преобликовање“, када наводи Дизеринковомишљење да: „општа сврха имагологије надилази књижевне и истражује интеркултуралне проблеме“ (2018: 20). Истовремено таква визура има и супротан пол који се огледа у томе да није неопходно, а некада је шта више и некорисно, тумачити нацију, друштво, државу или човека само из контекста релације према страном. На речено се надовезује и то да је имагологија „оснаживала критичко мишљење и дезидеологизацијске тенденције у науци о књижевности и представљала је значајну опозицију етноцентризму“ (Ахметагић, 2018: 13). Литература о имаголошким студијама помиње дихотомију личног и групног идентитета као важну одредницу у погледу анализе књижевних дела подложних имаголошком суду. Свакако да је та бинарна опозиција у различитој мери заступљена утаквим делима, а у „Писмима из Италије“ само наизглед претеже корелација групног идентитета италијанског и црногорског народа. Међутим, пажљив читалац ће сигурно приметити да аутор када пише о неименованим људима које је сретао у италијанским градовима, неретко истиче које све карактерне особине је успео да запази код њих и зашто су оне пожељне или не за усвојити. Читава представа владике Петра Петровића Његоша у овом путопису може се тумачити с ослонцем на појам личног идентитета, а он је присутан и када се осликава какви то људи сачињавају црногорску пратњу владике. Дакле, Љубомир Ненадовић у „Писмима из Италије“ јесте објединио оба ова чиниоца, било да, како путопис тече, стичемо утисак да преовладава један или други.

Из имагологије можемо апстраховати бројна питања којима се примарно бави или с којима је у додиру, као што су: каква је ауторова слика о страниј земљи и њеним становницима, које културолошке аспекте туђине је аутор одабрао да проблематизује а шта је изоставио, на који начин читаоци виде представу непознатог у делу, да ли се више страних простора пореди међусобно или се та релација успоставља по принципу свој према туђи, да ли се читаво дело базира на говору о неблиском или само један његов део и бројна друга. Имагологија „заправо има много више књижевноисторијско него књижевнокритичко усмерење“ (Ахметагић, 2018: 20). Када говоримо о томе да књижевна представа одређеног народа не мора бити сасвим истинита, мислимо заправо на још једну од бинарних опозиција коју је изнедрила имагологија, а чини је image као ознака за слику и mirage за искривљену, обрнуту, наопаку или слику „у огледалу“. Потребно је имати у виду да то како се сагледава један народ кроз литературу другог не само да може него некада и мора да се измени. При томе не мисли се само на модификације настале услед пуког протока времена, јер оно само по себи не може бити узрок, већ на бројне промене које се дешавају људима, као јединкама и као колективу, на свим животним плановима, а које онда изврше

утицај на националну књижевност. Подвргавање застареле представе одређене нације имаголошком суду не губи легитимитет, али свакако би требало да постоји свест да је та представа у међувремену ипак постала другачија, као и да у том случају прети опасност од генерализације. Знање да је „контекст, као такав, фундаментална грађа истраживања, а не питање истинитости и емпиријске потврдивости „уочених“ слика“, омогућава проучаваоцима књижевности, да буду отвореног ума за различите врсте интерпретација прочитаног, које су неминовне (Софинкић, 2021: 17). Потребноје направити разлику у говору о националној књижевности са савременог становишта (односно перспективе времена из којег се говори) и оног савременог (перспективе времена о коме се говори), будући да је неретко та дистинкција занемарена, а верујемо да она јесте од семантичког значаја, посебно када се ради о имаголошким истраживањима.

Много пре конституисања имагологије као научне дисциплине људи су говорили, писали и истраживали о туђим културама, о чему је већ било речи у уводу овог рада, међутим она је пружиала конкретизованију представу о тој природној потреби човека. Када су људи почели да увиђају различите сврхе које пут у иностране просторе може да има почела је да се рађа идеја да се ти предели, и они који их настањују, подробније опишу, у чему можемо тражитикорене имаголошке мисли. Путописи налик „Писмима из Италије“, који су стварани знатно пре јављања имагологије, тумаче се коришћењем њених достигнућа и терминологије, али са свешћу о протоку времена и епохама које су се смењивале у књижевности. Треба имати на уму да су многа наша лична сазнања и утисци о далеким областима у великој мери условљени литературом која говори о њима општим националним мњењем произведенимњом. Милош Црњански у роману „Код Хиперборејаца“ поставља питање које је сасвим примењиво и на Ненадовићев путопис, а односи се на то одакле долази лакомисленост коју човек обично има када у младости одлази у иностранство? Његова размишљања о могућем одговорукрећу се у правцу тога да млади људи мисле да је живот довољно дуг, па ће увек бити времена да се врате у своју домовину, или је посреднешто друго. Љубомир Ненадовић одлази у Италију као младић, али никада не сумња у то да ће његово путовање да се настави даље, као што је било и раније, и да ће се напослетку сигурно вратити на место са ког је и кренуо. За њега је останак сувише времена на једном простору потпуно нежељен, отуда кад га владика Његош задржава дуже него што је планирао да проведе у Италијиније му сасвим право.

Мишел Битор, помиње идеју оснивања једне (књижевне) дисциплине која би била блиска, али не сасвим истоветна имаголошким студијама, а то је итерологија. Она би се бавила самим чином путовања, култом путника и начином како се пише о путу, више него о другом, непознатом и страном које се искуси на путовању. Примећујемо да би путопис као жанр био потпуно одговарајући предмет истраживања и ове дисциплине колико је и имагологије. Проблематика домовине и туђине увек ће бити актуелна у књижевности, бар у неком виду, и због тога и имаголошке студије имају изгледе за опстанак, па било то

само у неким од својих досадашњих постулата. У биолошком коду људских бића присутно је стално превирање између тога да ли отићи у потрази за бољим условима и задржати се тамо где је најповољније, или се ни не отискивати на ту врсту пута, а у културолошком, где поћи у жељи спознајом новог и другачијег, ради усвајања што више различитих сазнања и искустава. Оваквенедоумицечовек је морао иматикако у време делања Љубе Ненадовића тако и током прошлог века и рађања имагологије. Усвему овоме могу се пронаћи неке врсте архетипова, суштина природних људских потреба и тежњи, присутних безмало од када постоји и сам човек.

Ко тражи у Ненадовићевом путопису велелепност и описе знаменитих места Италије, несумњиво ће их наћи, али не увек сасвим веродостојне. Док онај ко настоји да упозна Италију, као и једну од најважнијих личности домаће историјске и књижевне сцене 19. века, кроз личну визуру, такође врло значајног аутора романтичарске епохе, засигурно неће остати изневерених очекивања. Ослањајући се приметно на традицију, Љубомир Ненадовић је у „Писмима из Италије“ оставио корисно сведочанство, не само о ономе о чему је примарно говорио, већ и о читавом духу времена тадашње Црне Горе, Србије и Италије. Препознаје се да је аутор стварао у складу са узусима свог времена и да његов значај треба посматрати првенствено у тој перспективи, а онда и изван контекста епохе. Закључујемо да ово дело свакако треба да заузима важно место на полицама књижевне историје.

Литература:

Примарна:

Ненадовић 1971: Љубомир П. Ненадовић, „Одабрана дела“, Српска књижевност у сто књига; књига 21; уредник: Живан Милисавац; Нови Сад: Матица српска.

Секундарна:

Андрић 1981: Иво Андрић, „Уметник и његово дело“, Београд: Просвета.
Ахметагић 2018: Јасмина Ахметагић, „Теоријско-методолошке претпоставке имагологије и њено преобликовање“, Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу, гласник Баштина, свеска 44.

Ераковић 2019: Радослав Ераковић, „Апенинска искушења балканског Прометеја“ у Дневник читалачких искушења, Нови Сад: Матица српска, 161-171.

Живковић 1994: Драгиша Живковић, „Европски оквири српске књижевности 1“, Београд: Просвета.

Недић 1969: Љубомир Недић, „Студије из српске књижевности“, Нови Сад: Матица српска.

Пековић 2001: Слободанка Пековић, „Путопис-условљеност жанра“ у Књига о путопису: зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 11-26.

Софинкић 2021: Милица Софинкић, „Црњански-на међи властито и страног“, едиција Библиотека Прва књига, Нови Сад: Матица српска.